

Микола Кирюшко

ПАРТІЯ «ХІЗБ АТ-ТАХРІР»: ПОЯВА В УКРАЇНІ

Повна назва цього нового явища в політичному житті Кримського півострова — «Хізб ат-Тахрір аль-Ісламі» (Ісламська партія визволення). Перші публічні акції цього незвичного для нашого суспільства і досить несподіваного для українських владних кіл ісламського утворення відбулися протягом 2003–2004 рр. Відтоді «Хізб ат-Тахрір»^{*} привернув до себе увагу кримських мусульман (особливо частини молоді), спричинив гострі суперечки і організаційні незгоди між ними. Відсутність достовірної наукової інформації про «Хізб ат-Тахрір» (далі — ХТ), його незвичайність і навіть екзотичність для українського суспільства, а також відомий у світі відверто політичний характер міжнародної діяльності ХТ разом

---

^{*} Поняття «хізб» пов'язане з розділенням, поділом цілого на частини. Звідси трактування «хізб'у» як партії: ліванська «Hizbolla» (Хезболла — Партія Бога), «Хізб ат-Тахрір» (Партія визволення), «Хізб-і ісламі» Гульбеддіна Хекматіяра. «Хізб» пов'язаний також традиційно з назвою частини «джюзу» — однієї тридцятої частини Корану. Часте написання назви партії як «Хізб ут-Тахрір» з вживанням літери «у» в транскрипції артикля латиницею «ut» пов'язане з помилковим прочитанням огласовки «фатха», яку використовують для позначення короткого редукованого голосного звуку [a], тому й саме є неточним.

з завзяттям і молодіжним ентузіазмом його прибічників — хізбітів спричинили природну занепокоєність з боку частини українського політикуму, держслужбовців і журналістів. Так, заступник голови Республіканського комітету АРК у справах релігій Айдер Булатов протягом кількох останніх років, виступаючи у пресі, невтомно закликає державних чинників і наукову громадськість звернути увагу на ХТ, просить їх не відвертатися від зростаючої стривоженості багатьох членів суспільства, яка спричинена активізацією цього руху¹. Суспільна потреба в аналізі вище зазначеного явища й визначає передусім **актуальність теми** цього дослідження.

Відповідно до цього **основну проблему статті** становить складність всебічної характеристики ХТ як однієї з важливих течій ісламської політичної думки, двокомпонентність цього релігійно-політичного руху або парадоксальність і некоректність думки-припущення про його належність до мережевих структур². Ця стаття репрезентує перше в українській науковій літературі спеціальне дослідження вчення та діяльності партії «Хізб ат-Тахрір» як новітнього феномена політичного життя Криму. Призначенням статті було зменшити дефіцит достовірної інформації щодо ХТ, при цьому важливим завданням було утриматися від ціннісних оцінок, що їх нав'язують політики, політтехнологи і журналісти за допомогою медійної сфери.

Серед останніх публікацій, на які спирався автор у процесі дослідження, необхідно виокремити змістовні публікації відомого американського політичного аналітика Дж.Еспозито, українського арабіста О.Богомолова з колегами і молодого українського ісламолога Т.Хазир-Огли³ та інших. Інші доступні нам автори обмежуються здебільшого короткими згадуваннями про ХТ обсягом в абзац⁴ або відтворенням готових оціночних фраз-кліше щодо ХТ⁵ без усякого проникнення вглиб предмета вивчення. Під час аналізу складних теологем автор спирався на «фату'а» (загальноновизнані судження) авторитетних сучасних ісламських вчених Юсуфа аль-Карадаві (Катар) і Таріка Рамадана (Великобританія), а також на положення з фундаментальної праці «Знання про релігію» Сеїд Мухаммеда Хусейна Табатабаї⁶. **Джерельну базу** склали матеріали, зібрані під час польових досліджень, здійснених ВГО «Український центр ісламознавства», зокрема його Кримським відділенням на чолі з А.А.Булатовим, за що складаю йому особливу подяку. Серед цих матеріалів періодичні видання ХТ в АРК, зокрема колекція випусків газети «Возрождение» (подає відомості про вчення

та діяльність ХТ), що її видає мусульманська релігійна громада «Алушта»; звіти про публічну діяльність ХТ на прес-конференціях; тексти або фрагменти текстів окремих книг, виданих «Хізб ат-Тахрір». Більшість з книжок, створених інтелектуалами ХТ, а саме: «Програма «Хізб ат-Тахрір», «Так було зруйновано Халіфат» А. аль-К.Заллюма, «Докази неминучості ісламської держави», «Політичні погляди «Хізб ат-Тахрір», «Небезпечні поняття», «Запровадження Конституції», «Заперечення марксистського соціалізму» Устаза Г'аніма Абдуху, «Викриття західної теорії толерантності», «Найкраща економічна політика» Устаза Абдурахмана аль-Малікі, «Майно у Халіфаті» є малодоступними або взагалі недоступними в Україні. З метою долання цієї лакуни було використано електронний ресурс ряду веб-сайтів⁷.

У своєму дослідженні автор виходив з того, що «Хізб ат-Тахрір» є «релігійно-політичною організацією, яка діє у різних країнах і ставить собі за мету сприяти поверненню мусульман до ісламського способу життя шляхом створення єдиного Халіфату на території держав, населення яких традиційно сповідує іслам»⁸. Парадигму ХТ від початку склали два концепти: 1) сучасне суспільство є язичницьким — тому його необхідно просвітити світлом Ісламу; 2) існують насправді лише дві партії: партія Бога (складається з лідерів політичного ісламу та їх послідовників) versus партії Сатани (всі їхні опоненти). Перша покликана піклуватися про ведення духовної і реальної Священної війни аж до запровадження правління Божого повсюди.

Фундаменталістські ісламські рухи ХХ ст. у своєму розвитку пройшли декілька етапів. З середини 90-х років розпочався сучасний етап історії ісламського фундаменталізму. Саме на цей етап і припадає поява «Хізб ат-Тахрір» на політичній арені пострадянських суспільств. Однак власне виникнення «Хізб ат-Тахрір» припадає на 50-ті роки ХХ ст. За офіційною версією це сталося у 1953 р. в Єрусалимі (арабською Аль-Кудсі). «Хізб» було засновано шейхом Такийюддіном ан-Набагані, який народився 1909 р. у Палестині, закінчив славетний університет «Аль-Азгар» та інститут «Дар уль-Улюм» у Каїрі. Після навчання він повернувся до Палестини, де працював учителем і суддею Апеляційного суду. Після створення партії ан-Набагані присвятив своє життя партійно-організаційній та теоретично-ідеологічній діяльності, він став автором ряду книг з ідеології «Хізб ат-Тахрір». У партії її засновник мав беззастережний авторитет ідеолога, вважався партійцями за муджахіда

(вчений, що має право на іджтіхад — здійснення релігійних суджень-висновків) і засновника нового мазхабу (правової школи). Т. ан-Набагані зустрівся і полемізував з Сейідом Кутбом (класик єгипетського фундаменталізму, спадкоємець Хасана аль-Банни), виступав перед послідовниками ХТ в Йорданії, Сирії, Лівані, де й помер вірогідно у 1977 р. (за іншими даними у 1979 р.). Поховано ан-Набагані у Бейруті. Він є автором книг «Послання арабів», «Ісламська особистість», «Система ісламу». З грудня 1977 р. лідером партії (аміром) став палестинець Абд аль-Кадім Заллюм 1925 р. народження, випускник Аль-Азгару. Заллюм є автором відомої серед хізбітів книги «Так було зруйновано Халіфат». За даними О. Богомолова, нинішнім аміром партії називають йорданця на ім'я Ата Абу-Рішта.

Існує декілька версій *генези* ХТ. Одна з них вважає ХТ відгалуженням «Іхван аль-Муслімун» (братів-мусульман) — руху, створеного шейхом Хасаном аль-Банною (Єгипет). Друга наголошує на спорідненості єгипетської організації ХТ з місцевим відгалуженням «братів-мусульман» «Джама'ат аль-муслімін», але ця подія була можливою не раніше 1972 р. Третя версія, поширена нині в Узбекистані і Росії, зближує ХТ з ваххабітами, що виглядає цілком штучно. Загалом не існує принципових заперечень проти того, щоб з метою класифікації віднести ХТ до широченного кола течій *ісламського фундаменталізму*, зокрема до їх *помірковано радикальної частини*. Однак така класифікація не є вживаною серед ісламських вчених. Більш звичним для них є термін «*саляфізм*», що походить від вислову «ас-саляф ас-саліх» (праведні пращури) і позначає потяг до реісламізації суспільно-політичного життя і до побудови ісламської держави. З цими принципами цілком узгоджуються ідеї ХТ щодо повернення до ісламу у тому вигляді, як він існував за часів пророка Мухаммада. Проте врахування методів досягнення цілей ісламізації зближує ХТ не з «саляфітами» (так звать мусульман перших трьох століть після смерті Пророка) в історичному або осучасненому смислах цього поняття, а з «*халляфітами*» (мусульманами, які жили після перших трьох століть існування умми, тобто після «саляфітів»). На цьому ґрунті виникає високий рівень *сумісності і наближеності* вчення ХТ з ідеями багатьох шкіл політичного ісламу. Серед них суцільна відданість ісламові словом і ділом; оживотворення почуття ісламської ідентичності; заклик до перебудови політичної сфери на підвалинах ісламського вчення; усунення неісламських елементів з галузі

державного управління; поступове відтворення ісламської держави за моделлю Халіфату. Специфічними ознаками ХТ є антиамериканські акценти в концепції міжнародних відносин, емоційні заклики до консолідації умми, чітка консолідація з палестинським національним рухом⁹. З-поміж інших фундаменталістичних рухів і саляфітів партію ХТ вирізняє виразна антиолігархічна, антикланова спрямованість її пропаганди, що часто стає підставою для звинувачень ХТ у тероризмі з боку авторитарних можновладців ряду країн Центральної Азії. Від крайніх радикалів-фундаменталістів (ультрарадикальних екстремістів і відкритих терористів) сьогоднішніх діячів ХТ на теренах України відрізняє саме *прагнення діяти ненасильницькими, ідеологічними методами*.

Важко піддається перевірці інформація про *організаційні структури* ХТ. Є не дуже надійні відомості про існування серед них «к'яда» (командування) — центрального ідеологічного органу партії та «вілая» (аналог вілайету — провінції Халіфату) — регіональних відділень партії¹⁰ [вірогідним є їх існування лише в арабських країнах Близького Сходу]. Опоненти ХТ звичайно наполягають на конспіративному характері структури партії. Наприклад, ДУМУ видало книгу «Хибність течії «Хізб ат-Тахрір», у якій описує регіональні органи ХТ, які складаються з «халка» (партійного ядра) і нібито жорстко законспірованих осередків з п'яти чоловік. Поповнення, за даними А. Таміма, відбувається за рахунок новоприбулих — «дорісів», яких навчають «мушаріфи». Після навчання і складання присяги на вірність аміру вони стають рівноправними членами партії — «хізбійя» (хізбітами). Подальше навчання продовжується під керівництвом «накиба» (наставника), згодом кращі з учнів дістають такі самі звання. Дальші посади у керівній ієрархії начебто обіймають «муса'ід» (референт керівника вілайету), «масуль» (керівник вілайету) і нарешті «му'тамад» — лідер партії в конкретній країні¹¹.

Виникнення ХТ і його поширення світом були складовими глобального процесу різкої активізації країн ісламського світу у II пол. XX ст. На *пострадянському просторі* рух ХТ найперше укорінився у нових країнах *Центральної Азії* (передусім в Узбекистані) у середині 90-х років. Згодом ХТ поширився на півдні Казахстану і в прикордонних з Узбекистаном областях Киргизстану і Таджикистану, населених переважно етнічними узбеками. Тут ХТ через ряд обставин опинилася фактично на гребені хвилі суспільного протесту проти режимів соціальної несправедливості.

Відомий український політолог, знавець тюркського світу Р.Н.Джангузін пише: «В усіх чотирьох країнах «Хізб-ут-Тахрір» діє нелегально, а його члени піддаються карним переслідуванням... Режими цих держав, які з підозрою ставляться до будь-яких політичних проявів ісламу, усіма засобами прагнуть покласти край діяльності угруповання, яке загрожує їхній стабільності»¹². Дослідник зазначає, що найбільш жорстоким переслідуванням хізбіти піддаються в Узбекистані. Тому навіть лідер Партії ісламського відродження Таджикистану (єдиної легально існуючої ісламської партії у країнах Центральної Азії) М.Кабірі виступив за обмеження репресій щодо ХТ, закликаючи уряди перейти від насильства до широкої просвітницької роботи стосовно ідеології фундаменталістських рухів¹³. О.Богомолів з колегами наголошує, що «в Узбекистані влада інкримінує ХТ участь у терористичних актах, але досі не спромоглася подати переконливих для міжнародної спільноти аргументів на підтвердження цього»¹⁴.

За свідченням Д.Мірзоева («Ісламський конгрес Росії»), переслідування ісламських рухів в Узбекистані призвело до того, що «чимало активістів «Хізб-ут-Тахрір» знайшло притулок у різних містах Росії, де продовжували проповідувати своїй романтичних ідей»¹⁵. Тут невдовзі, починаючи вже з 2003–2005 років, тема рішучої боротьби російської влади проти ХТ «як ваххабітів і терористів» стала улюбленою для багатьох журналістів.

Наслідком сукупності цих подій і стала поява ХТ в Україні. Перші відомості про окремих членів ХТ сягають у нашій країні перших років постперевбудовного часу. Наприкінці 90-х рр., повертаючись з депортації, в Криму серед кримських татар з'явилися також перші люди, які ознайомилися з окремими ідеями ХТ у Центральній Азії. На початку ХХІ ст. до них долучилися молоді люди з-серед кримських мусульман. Добре освічені інтелектуали, частина з яких здобула освіту в ісламських університетах за межами України, а інші в кримських медресе, звернулися до репатріантів, критично налаштованих до дій місцевої влади, яка зволікає з розв'язанням корінних проблем облаштування кримських татар на своїй історичній батьківщині. Внаслідок цього, пише А.А.Булатов, «ідеями релігійно-політичної партії переймаються дедалі ширші прошарки кримського мусульманського співтовариства: від підлітків до людей зрілого віку, від випускників медресе до священнослужителів районного масштабу»¹⁶. Втім, дані Українського центру ісламознавства показують, що більшість прибічників

ХТ становить молодь у віці 20–30 років, яка мешкає переважно у Сімферопольському, Кіровському, Ленінському і Бахчисарайському районах, а також у містах південного узбережжя — Алупці, Симеїзі і передусім — в Алушті, де діє громада «Давет», члени якої виявляють відкриті симпатії до ХТ. Кількість членів партії невідома, найчастіше автори публікацій називають довільну цифру у 500–600 чол. Довільність її пояснюється плинністю кола осіб, зацікавлених у тому, щоб стати «дорісами» (новоприбулими).

Більшість дослідників погоджується з тим, що хізбіти шукають послідовників передусім в автономних мусульманських громадах, які реєструються як незалежні від Муфтіяту. Деякі з них були зареєстровані у 2000 р., однак пришвидчився цей процес з 2002 р., внаслідок чого нині нараховується понад 40 автономних громад. З них, за словами В.Маліборського, голови Республіканського комітету АРК у справах релігій, не менше шістьох уже орієнтуються на ХТ¹⁷. Втім, прибічники ХТ трапляються і в громадах, підзвітних ДУМК.

Вірогідно, що причини, внаслідок яких члени якоїсь громади хочуть зареєструвати свою общину як автономну від ДУМК, у кожному випадку є різними. Серед них найчастіше називають протест проти фактичної підпорядкованості Муфтіяту багаторічним незмінним лідерам Меджлісу, які монополізували увесь процес прийняття рішень; прагнення сповідувати іслам в його «чистому» (арабському) варіанті без нашарувань кримськотатарських народних традицій; бажання членів громади самостійно визначати своє ставлення до політичного ісламу (без стримуючого впливу Меджлісу); усвідомлення переваг прямого, без посередників, спілкування з закордонними спонсорами¹⁸. Серед *суб'єктів, зацікавлених в автономізації мусульманських громад*, газета кримських комуністів називає «організацію «Ас-Сунна» з Саудівської Аравії»¹⁹ (насправді Кримський республіканський благодійницький фонд «Ас-Сунна», зареєстрований 6.11.2000 р., було засновано за сприяння саудовського шейха Мохаммеда аль-Кахтані, однак для здійснення справ милосердя). А муфтії мусульман Криму переконаний у тому, що за реєстрацією нових громад постає фігура А.Таміма з його прибічниками «хабашітами». Метою їх дій він вважає ліквідацію ДУМК, «перепорядкування кримських мусульман Києву»²⁰. Ще одна гіпотеза пов'язана з протистоянням «донецьких мусульман» з Партії регіонів та їхніх кримських однодумців Меджлісу, яке посилюється напередодні парламентських та президентських виборів.

Після злиття Партії мусульман України з Партією регіонів 17 грудня 2005 р. остання нібито почала пошук союзників серед мусульман Криму проти Муфтіяту і Меджлісу, серед членів і лідерів яких традиційно сильною є підтримка українських національно-патріотичних сил²¹. Не виключено, що найбільш вірогідною є версія, яка **поєднує** певні елементи всіх зазначених гіпотез.

Перший етап публічної діяльності ХТ в Україні розпочався після антиамериканського мітингу у Сімферополі у 2003 р. та відомого інциденту в мечеті Криму — Кебір-Джамі в 2004 р., коли імам-хатиба мечеті було звинувачено керівництвом ДУМК у підтримці ХТ. Після цього конфлікту було вперше оприлюднено заяву кримських лідерів ХТ, в якій вони відкидали звинувачення на адресу хізбітів у розколюванні ними єдності кримськотатарського народу і в намірах створити ісламську державу на частині української території²². Санкції ДУМК проти симпатиків ХБ (звільнення у 2004 р. кількох імамів за близькість до ХТ, строге попередження іншим імамам, видрук «Звернення ДУМК до мусульман Криму») означали завершення першого етапу. Хізбіти усвідомили, що методи, звичні ще з часів їхнього перебування в Узбекистані, на кшталт розповсюдження у мечетях листівок проти агресивної політики США в Іраку, а також поширення книжок серед одновірців перестали бути ефективними.

Головним сенсом *другого етапу* стало *поширення ХТ серед кримської громадськості інформації щодо суті своєї діяльності на півострові*. Нова інформаційна політика мала сприяти врегулюванню конфлікту з ДУМК, пошуку взаєморозуміння з більшістю мусульман, розширенню можливостей одержання кримчанами неперекручених відомостей про ХТ, узятих ними з «перших рук». Тому на *публічні виступи* покладалася особлива надія переконати кримчан у нешкідливості хізбітів. З публічними акціями пов'язувалися сподівання на максимально можливе розширення кола одnodумців або принаймні симпатиків. ХТ більше не бажав залишатися замкненим корпоративним угрупованням. Його актив 13 жовтня 2004 р. дав колективне інтерв'ю редакції веб-сайту «Кримська Лінія». Наступного дня один з активістів кримського осідку ХТ Абдуселям Селяметов виступив у програмі журналіста В.Андронакі «Действующие лица» Чорноморської телерадіокомпанії (Крим). Месідж цих виступів полягав у відстоюванні мирної лінії ХТ у відносинах з ДУМК і Меджлісом, у сприянні єдності мусульман на ґрунті глибокого вивчення ісламу і безумовного дотримання при-

писів Корану і Сунни Пророка. Це було зроблено у відповідь на звинувачення у поширенні «псевдовчень і хибних установок». Під час програми «Небезпечна зона» тележурналістки Л.Буджурової А.Селяметов зумів спростувати закиди учасників зустрічі стосовно екстремізму хізбів, їхніх нібито відхилень від норм суннітського ісламу, висловив сподівання на порозуміння з кримчанами і на можливу легітимізацію ХТ у майбутньому. Про себе А.Селяметов розповів, що йому 35 років, що він народився і виріс у Таджикистані, куди було депортовано його батьків. Після закінчення служби у Радянській Армії у 1988 р. Абдуселям повернувся до Криму, де опанував конструювання одягу і започаткував колекцію кримськотатарського народного костюма. 2001 р. він вступив до ХТ, де нині опікується залученням нових членів. Резюме його виступів стала теза про те, що метою ХТ є відродження ісламського способу життя шляхом об'єднання всіх мусульман в єдиній ісламській державі, збудованій ненасильницькими методами²³.

ХТ налагодив випуск загальнокримської *суспільно-політичної газети* «Возрождение». Головним редактором газети є Юсуф Ашіров, наклад газети постійно зростає — від 1 тис. у 2005 р. до 21 тис. у 2007 р. Газета демонструє відкриту політичну позицію членів ХТ — партії послідовників політичного ісламу. Чимало її матеріалів можна розглядати саме як політичну аналітику, здійснювану з позицій ісламського вчення про владу та державу. Типовими є публікації: «Росія — Америка? Кому дістануться пострадянські країни», «Повстання у Парижі», «Політичні дослідження: міжнародні позиції»²⁴, матеріали з поточним аналізом політичної ситуації в Криму. Надії ХТ на нормалізацію відносин з Муфтіятком з часом минулися, тому почастишали матеріали, критичні щодо ДУМК та персонально муфтія Еміралі Аблаєва, наприклад: «Погляд редакції «Возрождения» на події, що відбуваються в Криму»²⁵, «Як святкували Курбан-байрам у регіонах Криму, або Наслідки «мудрого» рішення муфтія»²⁶.

Найбільш резонансною акцією ХТ у Криму у 2007 р. стала *ісламська конференція* «Іслам. Учора, сьогодні, завтра», яка відбулася 11 серпня 2007 р. у сімферопольському Будинку культури профспілок. Конференцію було присвячено річниці (за мусульманським календарем, започаткованим від дня «хіджри») ліквідації Халіфату указом Мустафи Кемалю. Організатором урочистого заходу була мусульманська громада «Давет», яку Республіканський комітет АРК у справах релігій зареєстрував невдовзі перед тим — 30 березня

2007 р. Напередодні конференції муфтії мусульман Криму Емір-лі Аблаєв у виступах на радіо і телебаченні настійливо закликав мусульман бойкотувати її. Проте для участі в конференції зареєструвалось 605 учасників, разом з журналістами багатьох телеканалів і радіостанцій у залі знаходилося понад 670 осіб. Практично такій самій кількості бажаючих не вдалося потрапити до зали через її переповненість і відсутність місць.

Робочою мовою конференції була російська. Вів конференцію голова громади «Давет» Р.Рамазанов. Вступну доповідь виголосив магістр мовознавства і шариатських наук, випускник відділення арабської мови і шариатських наук університету «Аль-Джінан» у Тріполі (Лівія) Вадим Бектеміров. Головними доповідями стали наступні: «Розпад Халіфату та його наслідки для мусульман у цьому світі і світі наступному» (Фазил Амзаєв, інженер-системотехнік, випускник Севастопольського національного технічного університету); «Хізб ат-Тахрір і заклик до відродження ісламського способу життя шляхом відновлення ісламської держави» (Руслан Кантунганський, лікар), «Іслам — розв'язання проблем усього людства, а не самих лише мусульман» (Ельвін Кадіров, імам мечеті «Юк'ари Джамі» м.Алушти, випускник медресе «Сейт-Сеттар» у м. Сімферополі)²⁷.

Емоційною домінантою конференції став 40-хвилинний фільм «Поклик до Ісламської умми. Як довго ще?» На матеріалах кінохроніки було відображено стан світової мусульманської спільноти після знищення Халіфату, показано жахливі кадри лихоліть і страждань, яких зазнали мусульмани за часів воєн і катастроф, що сталися у ХХ ст.: Афганістан, Ірак, Алжир, Кашмір, Ліван, Палестинські території, Боснія, Чечня, а агресорами зображено переважно США та Ізраїль. Звернені до мусульман заклики щодо спротиву глобальній агресії зла ґрунтувалися на аятах Корану і висловлюваннях з хадисів Пророка.

Конференція засвідчила, що мусульманська автономна громада «Давет» (м.Алушта) перебрала на себе роль інтелектуального осереддя кримського ХТ. Його перехід до другого етапу — початку широкого обговорення в суспільстві та ЗМІ проблем світової умми і перспектив відродження Халіфату — став доконаним фактом.

Проблеми політичної ідеології ХТ, її базових принципів «хакімійя» та «хілафа», геополітичної концепції та економічної моделі ХТ потребують подальших досліджень і висвітлення в інших публікаціях.

Висновки. 1) Поява релігійно-політичного руху «Хізб ат-Тахрір» на українських теренах стала звершеною реальністю.

2) Як би не склалася політична доля ХТ у майбутньому, сьогодні він має очевидні шанси стати специфічною рисою політичного процесу в АРК. На користь цього свідчить наступне: а) ХТ є популярною ісламістською версією політичного ісламу, а елімінувати ісламізм з мусульманської політичної культури дослідники вважають за неможливе²⁸; б) кримські осередки ХТ зайняли ту нішу у релігійно-політичному житті Криму, яку тривалий час не наважувалися зайняти Муфтіят мусульман Криму і Меджліс кримськотатарського народу — стати виразником політичних інтересів мусульман півострова і транслятором серед них політичних ідей, напрацьованих світовою ісламською соціально-політичною думкою; в) попри певну утопічність ідей ХТ зростання кількості їх симпатиків вказує на зростаюче прагнення мусульманської частини населення відшукати вихід з важкого економічного становища, в якому опинилися в останні десятиріччя громадяни України (тим більше репатріанти, позбавлені родючих земель і засобів до існування), за рецептами, які пропонує світова умма у вигляді соціально-політичних доктрин ісламу.

3) Логічна незавершеність і наївність ряду положень політичного вчення ХТ, непродуманість соціально-цивілізаційних наслідків у разі втілення (хай суто гіпотетичного) політичних проектів ХТ не відлякують від «Хізб ат-Тахрір» частину наших сучасників-мусульман, навпаки — в епоху панування постмодернізму у масовій культурі ці якості роблять ідеї хізбітів привабливими, особливо для освіченої міської молоді.

4) Цілком визначилася суспільна потреба у заснуванні в Україні спеціального державного **експертного органу** у складі академічних вчених-ісламологів, політологів, соціологів, авторитетних мусульманських діячів для глибокого моніторингу складних процесів у потенційно висококонфліктному мусульманському середовищі з метою вироблення *науково обґрунтованих рекомендацій для державних органів*. У разі невжиття владними інституціями країни та автономії ефективних заходів щодо організації такого моніторингу конфліктні прояви серед мусульман Криму у недалекому майбутньому набудуть *хронічних, довготривалих форм* і в разі резонансового збігу з етнічними конфліктами і загостренням настроїв сепаратизму на півострові здатні утворити

вибухонебезпечну суміш, що загрожуватиме стабільності держави, а в перспективі й безпеці країн Чорноморського регіону.

¹ Булатов А. «Хизб-ут-Тахрир» в Криму: миссия Освобождения, или Симптомы болезни уммы // Голос Крима. — 2004. — 10 дек.; Булатов А. Прогноз очень тревожный // Крымское время. — 2007. — 20 сентября.

² Богомоллов О., Данилов С., Семиволос І., Яворська Г. Ісламська ідентичність в Україні. — К.: AMES, 2005. — С. 38.

³ Еспозіто Дж. Ісламська загроза. Міф чи реальність? / Пер. з англійської І.Саповського. — Львів: Кальварія, 2004. — 336 с.; Богомоллов О., Данилов С., Семиволос І., Яворська Г. Ісламська ідентичність в Україні. — 2005. — 130 с.; Іслам і українське суспільство: соціальні та політичні аспекти / Богомоллов О., Данилов С., Яворська Г. та ін. — К., 2004; Хазир-Огли Т. Зростання ролі мусульманського чинника в кримських реаліях // Релігійна панорама. — 2008. — № 1. — С. 51–53.

⁴ Муратова Э.С. Политологический анализ процесса возрождения ислама в Крыму: Дис. ... канд. пол. наук. — Симферополь, 2004; Маевская Л.Б. Осторожно, экстремизм! — Киев: МАУП, 2004. — С. 84.

⁵ Маевская Л.Б. Ваххабизм в современной России: исторические корни и тенденции развития: Дис. ... канд. ист. наук. — Киев, 2007; Маевська Л.Б. Роль екстремістських організацій у формуванні негативних уявлень про іслам // Українське релігієзнавство. — 2004. — № 3–4. — С. 162–165.

⁶ Исламское возрождение: от становления к зрелости: Изложение книги шейха Юсуфа аль-Карадави. — Симферополь: Арраид, 2007. — 48 с.; Современные фатвы / Юсуф аль-Карадави. Пер. с арабского Я.Расулова. — М.: Андалус, 2004. — 258 с.; Табатабаи С. М.Х. Знания о религии. — Кум: 2005. — 236 с.

⁷ www.islamUA.net; www.islam-ru.com; www.islamcivil.ru

⁸ Али-Заде А. Исламский энциклопедический словарь. — М.: Ансар, 2007. — С. 356.

⁹ Ежова Фатима Анастасия. «Хизб ут-Тахрир»: детская болезнь халифатизма в исламской политике // <http://www.islam.ru/pressclub/analitika/hitabo>

¹⁰ Ісламська ідентичність в Україні. — С. 38.

¹¹ Заблуждения течения «Хизб ат-Тахрир». — Киев: Аль-Иршад, 2004. — С. 8–9.

¹² Джангужин Р.Н. Новые независимые государства Центральной Азии в системе современных международных отношений. — Киев: ИМЭиМО, 2005. — С. 458.

¹³ Там само. — С. 460.

¹⁴ Ісламська ідентичність в Україні. — С. 38.

¹⁵ Мирзоев Д. Жертвы демагогии // <http://islamnews.ru/news-5690> (перевірено 12.10.08).

¹⁶ Булатов А. «Хизб-ут-Тахрир» в Криму: миссия Освобождения, или Симптомы болезни уммы // Голос Крима. — 2004. — 10 декабря.

¹⁷ Маркелов О. «Усама» и «джихад» добрались до Крыма // Крымское время. — 2007. — 20 сент.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Коммунист Крыма. — 2004. — 21 октября.

²⁰ События. — 2007. — 7 сент.

²¹ Иванов Л. Крымская «Хизб-ут-Тахрир» вновь вышла из подполья // <http://www.obkom.net.ua/articles/2007-08/11.1550.shtml>

²² <http://www.maidan.org.ua/n/krym/109543/1578>.

²³ Интервью с ваххабитом, или О чём предупреждали коммунисты // Коммунист Крыма. — 2004. — 21 окт.

²⁴ Возрождение. — 2005. — № 2.

²⁵ Возрождение. — 2005. — № 1.

²⁶ Возрождение. — 2007. — № 1.

²⁷ Исламская умма едина! // Возрождение. — 2007. — № 8.

²⁸ Политический класс. — 2006. — № 9. — С. 125.